

ДОВІРА ЯК БАЗОВИЙ ПРИНЦИП ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ: АНАЛІЗ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ТА МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ

TRUST AS A BASIC PRINCIPLE OF INCLUSIVE ECONOMY: ANALYSIS OF CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES

У статті розкриваються теоретичні підходи до розуміння інклюзивної економіки як одного із можливих векторів трансформації соціуму. Методологія дослідження заснована на синтезі підходів до інклюзивної економіки та аналізу методик вивчення довіри. Зроблено висновок про значущість зростання для добробуту соціуму за рахунок згладжування нерівності та інтеграції соціально-вразливих груп населення. При цьому довіра розглядається як базовий принцип функціонування даної моделі, оскільки бар'єри інклюзії пов'язані з його дефіцитом, наприклад, стигматизацією. Аналіз методик вивчення довіри показує широкий вимірювальний потенціал в описі його взаємозв'язків з економічними та політичними тенденціями. Разом з тим виявляється їх обмеження щодо аналізу соціальних механізмів формування довіри. Як альтернативний методологічний інструмент пропонується діяльно-феноменологічний підхід. Практична значущість дослідження полягає в тому, що дослідження створює передумови для розробки соціологічних методик аналізу довіри в економіці.

Ключові слова: довіра, інклюзивна економіка, інклюзивне зростання, соціальна захищеність, соціально-уразливі групи населення.

The article reveals theoretical approaches to the understanding of the inclusive economy as one of the possible vectors of social transformation. The goal is to determine the role of trust in the inclusive economy, ways to analyze it from a sociological point of view. The research methodology is based on a synthesis of approaches to the inclusive economy and an analysis of methods for studying trust. The conclusion is made about the high importance of an inclusive economy for the welfare of society. This is achieved by reducing inequality and integrating socially vulnerable groups. At the same time, trust is seen as a basic principle for the functioning of this model, because the barriers to inclusion are associated with its deficit, such as stigmatization. An analysis of the methodologies for studying trust shows a wide measuring potential in describing its interrelationship with economic and political trends. Nevertheless, there is a limitation in analyzing the social mechanisms of confidence formation. The activity-phenomenological approach is offered as an alternative methodological tool. The practical significance of the study lies in the fact that the study creates the prerequisites for the development of sociological methods for analyzing trust in the economy. Today, inclusiveness is becoming one of the leading parameters of development, which plays a decisive role in shaping the quality of life of the country's population in such a way that its level satisfies all representatives of society, all strata of the population. Inclusive development, first of all, involves inclusive growth, which, unlike the traditional interpretation of economic growth, has broader goals than increasing incomes and GDP, it is focused on human development and increasing the quality of life of the entire population. Ensuring inclusive growth can occur in two ways: firstly, by reducing inequality and poverty among the country's population, and secondly, by expanding the involvement and active participation in social reproduction of as many people as possible, in the broadest sense of all those who wish. Thus, the key aspects of inclusive growth, and on this basis inclusive development, are: first, investment in the nation's human capital; Comrade, an active social policy of the state, in particular the creation of new jobs, social protection of all sections of the population, especially vulnerable ones; thirdly, an effective structural policy aimed at the modernization of the national economy and fair redistribution of the social product both through a progressive tax policy and an active role of civil society and the activation of the participation of social institutions.

Key words: trust, inclusive economy, inclusive growth, social protection, socially vulnerable groups of the population.

УДК 339.9

DOI: <https://doi.org/10.32782/dees.10-20>

Бродовська О.Г.

к.е.н., докторант кафедри міжнародної економіки, Західноукраїнський національний університет

Драпак Т.І.

аспірантка кафедри міжнародної економіки, Західноукраїнський національний університет

Brodovska Oksana

West Ukrainian National University

Drapak Tetiana

West Ukrainian National University

Постановка проблеми. Початок XXI століття характеризується зростанням інтересу до інклюзії – від розвитку локальних програм в освітній сфері до соціального проектування у глобальному масштабі. У широкому значенні вона є залученням «нетипових», соціально-вразливих груп у громадські інститути, у тому числі економічні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань переходу до циркулярної економіки в ланцюжку створення вартості доданої вартості займалася низка науковців, серед яких Крисоватий А.І., Зварич І.Я., Резнікова Н.В., Савельєв Є.В., Сохацька О.М. та інші. Крім того, нові технології, що підтримують перехід до циркулярної економіки, їх взаємозв'язок з ланцюгами доданої вартості були предметом дослідження для зарубіжних науковців, таких як Рітзен С, Джонс Н.,

Девіс А., Кабернал Л. та інші. З точки зору дослідження нових технологій, які забезпечують перехід до циркулярної економіки важливим є створення ланцюгів доданої вартості як на регіональному так і на глобальному рівнях.

Мета статті полягає у визначенні ролі довіри в аналізованому середовищі, способів його соціологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інклюзія може розглядатися в розрізі безлічі соціальних верств і нерівностей – від проблеми інвалідності та расизму до ейджизму. Експерти в галузі програм сталого розвитку вважають, що інклюзія соціально-уразливих груп, включаючи бідні верстви населення, має вирішальне значення для підтримки та розширення економічного зростання та соціального прогресу. В аналітиці

Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) зазначається, що скорочення нерівності веде до «процвітаючої» економіки та збільшення добробуту населення, тоді як у країн із зростанням соціальної поляризації немає таких можливостей [1].

На думку ряду авторів, інклюзивний підхід в економіці сприяє більш ефективній адаптації населення до глобальних викликів, наприклад, до пандемії COVID-19. Таким чином, інклюзія розглядається як драйвер економічного розвитку за рахунок зменшення соціальних розривів внаслідок бідності, інвалідності, вимушеної міграції, соціокультурних, ґендерних, вікових та інших критеріїв. Це досягається в першу чергу за рахунок створення можливостей самореалізації соціально-уразливих груп на ринку праці та подальшого розширення їх доступу до якісних товарів і послуг, що ви придатні для різних стейкхолдерів – бізнесу, держави, громадських організацій, місцевих спільнот. У той же час, незважаючи на десятиліття існування концепції інклюзії, повне втілення її принципів у життя поки не відбулося. Так, незважаючи на реалізацію програм інклюзії людей з інвалідністю на ринку праці, показники безробіття цієї групи населення все ще залишаються досить високими [2].

Звісно ж, що формування та впровадження принципів інклюзивної економіки залишається актуальним завданням для науки та практики сучасності. Сутність цікавого для нас типу народного господарювання можна виразити формулою «економіка для всіх». У визначенні Business for Social Responsibility (BSR) зазначається, що такий тип народного господарства характеризується відкритістю для участі в ньому різних груп та спільнот, орієнтацією на модель соціально-відповідального бізнесу з диференційованими програмами підтримки. Оскільки інклюзивна економіка пов'язується з розвитком, у деяких джерелах як її синонім використовується категорія «інклюзивне зростання». Таку економіку можна розглядати як окремий тип суспільно-економічної формації, в якій завершено перехід до інклюзивного цивілізаційного стану.

Інклюзивність має створювати можливості для врахування індивідуальних особливостей членів суспільства – стан здоров'я, вік, ґендер та багатьох інших, при цьому не обмежуватися сферою освіти або соціального захисту.

Фонд Рокфеллера у визначенні інклюзивної економіки акцентує увагу на соціально-уразливих верствах суспільства і визначає її як «розширення можливостей для процвітання широких верств населення», а особливо «тих, хто стикається з величезними перевагами самореалізації та благополуччя». Фондом аналізуються п'ять індикаторів інклюзивної економіки: «Справедливість»,

«Участь», «Зростання», «Стійкість» та «Стабільність». Звернімо увагу на «Стабільність», яка включає три субіндикатори – «Економічну стійкість до потрясінь і стресів», «Можливість інвестування в майбутнє» та «Довіра». Крім того, аналітики фонду безпосередньо пов'язують останнє з економічними та політичними показниками – валовим внутрішнім продуктом (ВВП), оцінкою політичної ситуації населенням, функціонуванням нормативно-правових механізмів. Довіра розуміється через впевненість, включаючи соціальне самопочуття. На макрорівні це означає: чим вища впевненість населення у завтрашній день.

І в тому, і в іншому випадку воно є невід'ємною умовою соціальних взаємодій на різних рівнях – особистісному (забезпечує відчуття соціальної захищеності) та інституціональному (пов'язується з передбачуваністю та позитивним очікуванням від взаємодій акторів). Ці показники довіри особливо значущі в інклюзії соціально-уразливих груп. Але факторами ризику тут можуть виступати: недостатній обсяг соціального капіталу агентів, відсутність досвіду та «правил» ефективних комунікативних взаємодій, зниження здатності адаптації до трансформаційних процесів, стигматизація та ін. Проілюструємо взаємозв'язок довіри та інклюзії в економічній сфері на прикладі безробіття з інвалідністю. Дослідники виділяють два типи бар'єрів для їх інтеграції на ринку праці: з одного боку, негативне ставлення роботодавців та непристосованість інфраструктури, а з іншого – пасивна життєва позиція самих інвалідів, зниження мотивації до праці та активної участі в економічному житті [3].

Зазначається, що стигматизація людей з інвалідністю як «хворих» та «слабких» зміцнює стереотипи про них як про неефективних та «проблемних» працівників. Підприємства, орієнтовані на максимізацію прибутку, найчастіше готові працювати над створенням спеціальних умов, наприклад, адаптацією робочих місць для людей з особливими потребами, т.к. вважають ці витрати невиправданими. Нерідко роботодавці побоюються наймати співробітників з інвалідністю через їхню «зайву захищеність» на ринку праці, а саме: якщо працівник буде «зловживати» своїми правами в корисливих цілях, то роботодавцю буде досить складно це довести, зокрема, непросто звільнити співробітника-інваліда, який не справляється зі своїми обов'язками. У свою чергу серед представників аналізованої соціальної групи негативні установки щодо роботодавців виходять із досвіду дискримінації, обмеження професійного зростання, несправедливої оплати праці.

Така ситуація призводить до відмови від працевлаштування в компаніях на користь самозайнятості чи безробіття. Таким чином, рівень довіри між працівником і роботодавцем знижується

через ймовірні ризики для обох сторін, зумовлених стигматизацією та негативними очікуваннями щодо один одного. Завдання інклюзивної економіки – створити такі умови, в яких агенти ринку праці будуть орієнтовані на довіру, відчуваючи свою захищеність та відповідальність [4].

Крім того, взаємна схильність агентів може знижуватися внаслідок порушення принципів реалізації самої концепції інклюзії. Оскільки вона передбачає облік індивідуальних можливостей та особливостей (фізичних, психологічних, освітніх та ін), її способи та технології повинні бути диференційовані в залежності від цих критеріїв (наприклад, виду та групи інвалідності). Відсутність індивідуалізації здатна призводити до послаблення позитивних ефектів. Це можна спостерігати на прикладі сфери освіти, де масова інклюзія учнів з інвалідністю зіткнулася з критикою як з боку громадськості, так і науково-педагогічної спільноти, як спроба «посадити всіх за одну парту», незважаючи на різні можливості та освітні потреби.

На сьогоднішній день можна зустріти велику кількість публікацій, що критикують інклюзію як у соціальних медіа, так і у закордонних джерелах. Аналогічна критика зміщується ринку праці, якщо особливості здоров'я працівників не враховуються двома сторонами: відсутня адаптована інфраструктура чи індивід неспроможний виконувати трудові функції, передбачувані тієї чи іншої вакансіїю.

Спроба побудувати «універсальну» систему інклюзії поза індивідуалізацією та адресністю, таким чином, не лише малоефективна, а й ризикована з точки зору довіри акторів. Методики вивчення довіри. У дослідженнях довіри поширений кількісний підхід, що дозволяє аналізувати його динаміку залежно від економічних та політичних змінних. Найбільш відомими макросоціологічними панельними проектами є Всесвітній огляд цінностей (World Values Survey – WVS) та «Барометр довіри» Едельмана (Edelman Trust Barometer – ETB). Дослідження WVS, започатковане Р. Інглхартом у 1991 р., проводиться методом опитування дорослого населення від 18 років за національною репрезентативною випадковою вибіркою за умови багатоетапного територіально-стратифікованого відбору. Кількість учасників залежить від чисельності населення країн та становить 1 000–1 500 респондентів. WVS використовує метод особистого інтерв'ю за місцем проживання, проте дослідні групи в країнах можуть адаптувати його до своїх можливостей та вибрати телефонне, комп'ютерне або інші типи інтерв'ю.

Опитувальник включає дві основні змінні щодо оцінки взаємної схильності:

1) міжособистісна довіра, у тому числі узагальнена;

2) вимір соціальної дистанції довіри за групами населення (родина, сусіди, знайомі, малознайомі (при першому знайомстві), люди з іншого регіону, іншої національності).

Найбільш високі показники довіри очікувано виражені щодо «близьких груп», що також відзначається і в дослідженнях ETB. Методика Інглхарта дозволяє будувати кореляційні моделі міжособистісної довіри та економічних показників: так, наприклад, у країнах із високим ВВП рівень довіри вищий. У вимірах 7 хвили WVS (2017–2022) рейтинг «найдовірливіших» країн очолюють (у порядку зменшення): Китай, Нова Зеландія, Нідерланди, Австралія та Канада. Тут, на наш погляд, можна відзначити не лише вплив ВВП, а й рівень розвиненості системи соціального захисту та соціальних гарантій у скандинавських країнах [5].

Дослідження ETB публікуються з 2001 р. Методика заснована на онлайн-опитуванні, яке дозволяє забезпечити змістовне уявлення про інституційну довіру населення щодо уряду, медіасфери, бізнесу, громадських організацій. Звіт ETB за 2022 р. випущений під заголовком «Навігація в багатополлярному світі» і включає дані опитування в 23 країнах. Вибірка квотована за статтю, віком, регіоном проживання та в середньому становить 1 500 респондентів для кожної країни (n = 32 000). Дослідження засноване на низці показників: соціальне самопочуття та соціальні очікування (у тому числі інфляційні), інституційна довіра, довіра до соціальних груп (чиновники, журналісти, науковці, громадяни країни, керівництво, сусіди та ін.), внутрішньо- та зовні некраїнова довіра, оцінка соціальної поляризації та її факторів та ін.

Результати дозволяють вибудувати комплексну картину довіри у світі та по окремих країнах. Так, у 2022 р. спостерігається дисбаланс в інституційній довірі: уряду довіряють менше, ніж бізнесу, що фіксується не вперше – такі тенденції були відзначені й раніше, наприклад, у 2008 р. При цьому найвищі показники довіри виявлено щодо роботодавців (77%). Також відзначено зниження економічного оптимізму у всіх країнах, за винятком Китаю. Крім того, зафіксовано зростання оцінок нерівності за доходами та наростання соціальної поляризації, що викликає серйозні побоювання експертів. Аналізовані методики демонструють, що довіра, і міжособистісна, і інституційна, сильно корелює з економічними показниками та політичною обстановкою. Але в той же час, як вимірвальний інструмент, методики фіксують тенденції, не дозволяючи зробити змістовні висновки про механізми формування довіри.

Наприклад, якщо говорити про такий важливий з погляду економіки механізм, як репутація, то довіра може бути заснована на різних і, часом, суперечливих джерелах залежно від їхньої пріоритетності для агентів: «стабільність» – «гнучкість»,

«традиційність» – «новаторство», «масовість» – «елітарність» та ін. На наш погляд, перспективним методологічним і методичним завданням стає аналіз саме механізмів та ресурсів довіри.

Принципово новим явищем у цьому відношенні стає діяльнісно-феноменологічний підхід. Методологія у вивченні довіри в цьому випадку може виходити з типізації економічних акторів і після подальшого аналізу конструювання та інтерпретації довіри та недовіри в певних випадках і ситуаціях. Так, типізація агентів за умов інклюзивної економіки передбачає вивчення специфіки соціального конструювання різних форм соціальної вразливості та її інтерпретацій з погляду акторів [6].

Наступним кроком може стати аналіз джерел (ресурсів) та дефіцитів довіри. Відмінною особливістю діяльнісно-феноменологічного підходу, таким чином, є можливість перейти на мікросоціологічний рівень і змістити дослідницький фокус на розуміння та інтерпретацію економічних феноменів (нерівностей, викликів, змін, можливостей та ін.) самими акторами. Як методичні інструменти в рамках даного підходу пропонується спиратися на якісні методи, зокрема, на глибинне інтерв'ю. Такі дослідження, на наш погляд, повинні фокусуватися на сенсоутворенні довіри. Це може відкривати прикладні перспективи для моделювання спеціальних програм у галузі інклюзії соціально-уразливих груп, оскільки дозволить зрозуміти, як формується довіра між економічними акторами і які ресурси можуть бути використані у його відтворенні.

Висновки. Інклюзивна економіка – це новий тип формації, орієнтований на забезпечення гармонійного розвитку особистості та соціуму в умовах зниження суспільної нерівності та поляризації, спрямований на активне залучення соціально-уразливих груп. Досягнення цієї мети вимагає «перезавантаження» системи суспільних відносин, що склалася.

Сучасний світ, який стикається з безліччю глобальних викликів, у тому числі з кризою інституційної довіри, потребує «оздоровлення» не тільки економічних, а й соціальних механізмів. При цьому дослідження довіри як базового принципу інклюзивної економіки передбачає зміщення фокусу від кількісних методик на користь якісних, що дозволяють розкрити специфіку його смислоутворення різними акторами. Методологічною основою даних методик може виступати діяльнісно-феноменологічний підхід, що розглядає відтворення довіри в контексті різних життєвих світів – типових та нетипових (соціально-уразливих) суспільних груп.

REFERENCES:

1. Davis-Pluess, J. & Meiers, R. (2015) *Business Leadership for an Inclusive Economy: A Framework for Collaboration and Impact*. San Francisco. 40 p.
2. Alisjahbana A. S. (2023) *Driving Sustainable and Inclusive Growth for Everyone*. sdg knowledge hub, A project by IISD. Available at: <https://sdg.iisd.org/commentary/guest-articles/driving-sustainable-and-inclusive-growth-for-everyone>
3. ARNO J. VAN NIEKERK (2020) *Inclusive Economic Sustainability: SDGs and Global Inequality*, *Sustainability*, 12(13): 5427. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12135427>
4. European Commission (2023e) “Digital education action plan (2021–2027)”. Available at: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan> (accessed 23 March 2023).
5. Hou, H.(C.), Lai, J.H.K. and Wu, H. (2023) “Project-based learning and pedagogies for virtual reality-aided green building education: case study on a university course”, *International Journal of Sustainability in Higher Education*. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJSHE-06-2022-0197>
6. Mohammed, A.A. and Faisal, M.Z. (2022) “The nexus between green human resource management processes and the sustainability of educational institutions: the mediating effect of strategic excellence”. *Journal of Applied Research in Higher Education*. DOI: <https://doi.org/10.1108/JARHE-12-2021-0443>